

Tema Ryssland

Sociologisk Forskning har i detta nummer samlat ett antal artiklar som behandlar olika aspekter av den samhällsomvandling som inleddes med "perestrojkan" och som fullföljdes genom Sovjetunionens upplösning och etablerandet av ett nytt politiskt system över hela östra Europa. Fyra av de sex artiklarna behandlar Ryssland, en Ukraina och en hela Östeuropa. Samtidigt publiceras för första gången ett brev från Andreij Sacharov med flera, vari man redan år 1970 varnade för Sovjeunionens stagnation och blivande undergång. Det ger ett belysande inifrån-perspektiv på de processer som orsakade systemets sammanbrott. Två bokrecensioner ingår även, en behandlar "Kommunismens svarta bok" och en Jeltsin-eran i rysk politik.

En utgångspunkt för detta nummer har varit att fokusera de omfattande och negativa hälsomässiga konsekvenserna av den nya sociala ordningen i Öst. I Ryssland, liksom i hela f d Sovjetunionen, syns dessa extremt tydligt. Tre av artiklarna behandlar således direkt dessa hälsomässiga konsekvenser, från generell dödlighet och hjärtdödlighet (Sparén och Vågerö), över självskattad hälsa och hälsorelaterade beteenden (Carlson), till självmordsförändringar (Mäkinen). Övriga tre artiklar behandlar förhållanden vilka i debatten framhållits som centrala för att förklara folkhälsokrisen, såsom massfattigdomen (Hansen) och den föregivna frånvaron av civilt samhälle (Åberg). En artikel (Reitan) tar upp Gorbachovs antialkoholkampanj och dess omstridda konsekvenser, där hälsoforskare och andra forskare gör helt motsatta bedömningar.

I debatten om konsekvenserna av den s.k transitionen har man framförallt betonat andra aspekter än de hälsomässiga. Anders Åslund, en av rådgivarna till den nya ryska regeringen under Jeltsin, och senare rådgivare åt den ukrainska regeringen, skrev i en uppmärksammat artikel (1996) att den ryska transitionen till marknadsekonomi hade lyckats, men varit "socialt kostsam". Denna eufemism är troligen typisk för det sätt på vilket man hittills betraktat de mycket stora sociala kostnader som de östeuropeiska folkhälsokriserna gett upphov till. De har utgjort en blind fläck i vårt synfält.

Blindheten har inte så mycket att göra med ett medvetet förnekande, som med det faktum att få akademiska discipliner hade förstått den numera uppenbara sanningen att sociala förändringar och folkhälsoförändringar hänger intimt samman. Sociala kostnader, i form av ökad dödlighet i hjärtsjuk-

dom, olycksfall eller infektionssjukdomar, tenderar ofta att ses som liggande utanför det område som regeringar, eller dess rådgivare, kan ställas till svars för. Få experter, om ens någon, förutsåg heller det mycket snabba fall i livslängd som kom att äga rum, framförallt i f d Sovjet och i synnerhet i Ryssland. Att frågan inte stått på den gängse akademiska dagordningen hos ekonomer och samhällsvetare visar sig på många sätt. I sociologen Manuel Castells stora text (1998), vari även Sovjetsystemets fall behandlas utförligt, saknas den. Icke desto mindre är just de hälsomässiga förändringarna ett av de främsta bevisen för att etableringen av den nya sociala och ekonomiska ordningen kom att få ett oväntat högt pris.

En genomgång av vad fyra engelskspråkiga sociologiska tidskrifter, nämligen *Acta Sociologica*, *European Sociological Review*, *European Journal of Sociology* och *American Journal of Sociology*, under 90-talet skrivit om den östeuropeiska omvandlingen visar att ingen artikel behandlar folkhälsotemat. Sociologisk Forskning liksom *Acta Sociologica* har överhuvudtaget, under hela 90-talet, varit ytterst förtegn om den pågående stora samhällsomvandlingen i östra Europa: Ryszard Szulkins analys av presidentvalet i Polen (1991), Per Månsons artikel om Sovjets fall (1994), båda i *Sociologisk Forskning*, samt Karl-Ulrich Mayers artikel om yrkesmobilitet i östra Tyskland (1999) i *Acta*, utgör de få undantag där denna omvandling stått i förgrunden. Vi ser det därför som väl motiverat att göra ett temanummer om Rysslands omvandling, liksom att fokusera på dennas hälsokonsekvenser.

När frågan om folkhälsoförändringar i Östeuropa behandlats i den allmänna debatten har det gärna varit med tonvikt på infektionssjukdomar, med övertoner av att dessa utgör ett hot mot Väst. Det gäller t ex den i Sverige ofta citerade amerikanske demografen Murray Feshbachs många artiklar, vilka med förkärlek publicerats i dagstidningar och inflytelserika månadstidskrifter, dock ej vetenskapliga sådana. Feshbach hävdade 1999 att spridningen av tuberkulos i Ryssland, under år 2000 skulle skörda fler dödsoffer än hjärtsjukdom och cancer tillsammans, och därigenom kraftigt decimera den ryska befolkningen. Trots att förekomsten av sk multiresistent tuberkulos har ökat har dödligheten i tuberkulos i själva verket minskat efter 1996 (Goskomstat 1999). Antalet dödsfall i tuberkulos utgör en bråkdel av antalet döda i cancer och hjärtsjukdom. I januari 2000 hävdade samme Feshbach att var tionde ryss (nära 15 miljoner individer) skulle kunna vara HIV-smittad år 2005. Sammantaget kunde enligt Feshbach den ryska befolkningen förväntas minska

från nuvarande 148 till 80 miljoner inom en femtioårsperiod. Denna till vetenskap förklädda gissning om den kommande halveringen av den ryska befolkningen har bl a anammats och spritts av Stefan Hedlund, professor i öststatsforskning vid Uppsala Universitet, liksom tyvärr av svenska UD i olika sammanhang.

Den svenska debatten om ryska folkhälsoproblem har också dominerats av starkt överdrivna farhågor om hot mot Sverige, med tyngdpunkt på multi-resistent tuberkulos, HIV-spridning eller sexuellt överförda sjukdomar i allmänhet. Alla dessa hot finns i verkligheten, givetvis främst mot Rysslands egen befolkning, (Atlani m fl, 2000), men de utgör ingen karaktäristik av Rysslands verkliga folkhälsoproblem. Hjärtsjukdomar, trafikolyckor och självmord är var för sig ett större problem, åtminstone mätt i antalet dödsfall. Under senare delen av 90-talet tycks dessutom den negativa hälsoutvecklingen ha vänt och den förväntade livslängden ha ökat. Ryska män förväntas således leva nära fyra år längre och ryska kvinnor drygt två år längre år 1998 än bottenåret 1994. Om folkhälsoutvecklingen hänger nära samman med den sociala utvecklingen, vilket hävdats ovan, måste detta tas som ett indicium på att en anpassningsprocess till den nya sociala ordningen trots allt ägt rum.

De motstridiga uppfattningarna om vad som egentligen hänt illustrerar kanske hur svårt det är att förstå hur en stor social omvälvning återverkar på alla de mikroprocesser, som leder fram till förändrad fertilitet och mortalitet; liksom hur farligt det kan vara att okritiskt använda gamla intellektuella verktyg på nya problem. Västeuropeiska och amerikanska föreställningar om Öst tycks just utgå från att Öst egentligen borde vara som vi. Själva begreppet "transition" indikerar att man går från det gamla systemet till ett känt nytt system, nämligen till vårt. Per Månson (1999) skrev i polemik mot denna uppfattning följande om Rysslands framtid:

Det är i förhållandet mellan befolkningens sociala och ekonomiska liv, deras politiska deltagande, regionernas utveckling och relationer till Moskva och maktspelet i Kreml (i vid mening) som jag tror att nyckeln till Rysslands framtid ligger. Eller bättre uttryckt: Vilka allianser som bildas, inte bara horisontellt utan också vertikalt, d v s hur makten över landet och makten i landet utformas mot bakgrund av befolkningens politiska deltagande. Ryssland är ingen demokrati i västerländsk mening. Ryssland är inte heller en diktatur i vedertagen mening. Det finns många försök att begreppsliggöra landets politiska system som t ex "oligarki" eller "maffiavalde", men Shevtsovas uttryck om Jeltsin som en "vald monark" tillhör nog de mera träffande...

Detta är ett enormt framsteg i förhållande till Rysslands hela historia. Trots den urusla situationen, trots allt mindre framtidstro, trots att de vanliga människorna ser de nyrikas hela vulgära glans, har ryssarna inte lockats att återupprätta Sovjetunionen eller att kasta sig i armarna på de värsta demagogerna. Utifrån min synpunkt har det ryska folket visat sig moget för att utveckla det som kallas demokrati. Problemet är bara att den ryska politiska kulturen fortfarande så domineras av intriger, spel bakom kulisserna och en kamp om eget eller sin grupps inflytande för egen vinning.

Det system som håller på att utvecklas (eller har utvecklats sedan mitten av 1980-talet) liknar inte och kommer inte att likna något av de system som utvecklats i andra länder...

Om Månson har rätt i det senare påståendet borde detta uppfordra till särskilt intresse och analys av utvecklingen i Ryssland, särskilt bland samhällsvetare. Vi hoppas att Sociologisk Forskning bidrar till ett sådant intresse, liksom till en mer nyanserad bild av Ryssland, bland annat till insikten att dess folkhälsokris är en av de mest negativa konsekvenserna av den nya sociala ordningen. Att öka förståelsen av vad som är specifikt och annorlunda i det nya sociala systemet syns också angeläget, framförallt för att förhindra att vi blir fångar i stereotypa föreställningar, som hämtar sin näring från den tidigare motsatsställningen mellan Öst och Väst, vilken i dag trots allt förändrats i grunden.

för Sociologisk Forsknings redaktion/Denny Vågerö

Referenser

- Atlani, L., Caraël, M., Brunet, J., Frasca, T., Chaika, N. (2000) "Social change and HIV in the former USSR: the making of a new epidemic", *Social Science and Medicine* 50:1547-1556.
- Castells, M. (1998) *End of millennium*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Feshbach, M. (1999) "Dead Souls". *Moscow Times* 21/1 2000.
- Feshbach, M. (2000) "An Aids Catastrophe". *Moscow Times* 14/1 1999.
- Goskomstat of Russia (1999) *The demographic year book of Russia*. Moscow.
- Månson, P. (1999) *Sällskapet för Studier av Ryssland, Centraleuropa och Centralasien*. Diskussionsinlägg i elektroniskt debattforum, december 1999.
- Åslund, A. (1996) "Rysk chockterapi lyckades". *Dagens Nyheter*, 28 juli 1996.